

A populizmustól az ellenpopulizmusig: történet és stratégia

Mindenekelőtt szeretném hálásan megköszönni az Athéni Francia Intézet meghívását, amely igen megtisztelő számomra és igen nagy örömmel tölt el, ahogy mindig, ahányszor Athénba jövök. Remélem, ez a meghívás alkalmat ad arra, hogy megvitassunk és elemezzünk egy fontos kérdést, egy olyan pillanatban, amelynek drámai jellegét talán hasztalan lenne hosszabban ecsetelni. Ez a pillanat sorsdöntő lehet mind a dologban leginkább érintett görög nép, mind pedig egész Európa számára. Végül, teljes szívemből szeretném megköszönni kollégámnak és barátomnak, Janniszt Sztavrakakisznak, aki véleményem szerint nagyon fontos elemzések szerzője, és aki volt olyan kedves, és eljött Thesszalonikiból, hogy beszélgetőtársam legyen ma este. És mindnyájuknak köszönetemet szeretném kifejezni azért, hogy megtiszteltek a jelenlétükkel.

A soron következő rövid előadásban, amely az időbeli korlátok miatt mindössze néhány, a „populizmus” kapcsán kiújuló viták által felvetett kérdésre fog szorítkozni, megkísérlek egybefogni négy aspektust vagy négy nézőpontot a bennünket foglalkoztató problémáról. Az első, nyilván nagyon vázlatosan érintve, egy genealogikus aspektus, amely a populizmus fogalmának eredetére, történetére és azokra az egymást kölcsönösen kizáró jelentésekre vonatkozik, amelyekben napjainkban használják. Részletes tanulmányok foglalkoznak a témával, amihez Janniszt Sztavrakakis is hozzájárult, különösen a Nikolasz Szevasztakisszal együtt írt könyvében, amelynek egy fejezetét átdolgozta az *Actuel Marx* folyóirat nemrég megjelent tematikus lapszáma („populizmus, ellenpopulizmus”) részére, amelyben mindketten közöltünk.¹ A második

Étienne Balibar francia filozófus, az Université Paris X Nanterre professzor emeritusa.

A fordítás a következő kiadás alapján készült: Étienne Balibar: Du populisme au contre-populisme: histoire et stratégie. *Populismus. Interventions* 2015/3, 1–12.

1 Yanis Stavrakakis: *Peuple, populisme et anti-populisme: Le discours politique grec à l'ombre de la crise européenne*, *Actuel Marx*, 2013/54, 110–123.

aspektus, mondjuk így, polemikus: abban áll, hogy kétségbe vonjuk azt, ahogyan rendkívül súlyosan és korántsem ártatlanul összemossák a populizmus fogalmát és más olyan fogalmakat, mint amilyen az extrémizmus, mivel főként ebből származik az a gondolat, hogy a „jobboldalinak” és a „baloldalinak” mondott „populizmusok” összetartoznak vagy közös alapjuk van. Állást kell foglalni ebben a vitában, megpróbálva kimozdítani a holtpontról, és kimutatni az igazi tétjét. A harmadik aspektus az, amit – minden fölösleges pátoszt mellőzve – elméletinek neveznék: arra az artikulációra, sőt szoros átfedésre vonatkozik, amely különösképpen a populizmus, illetve a demokrácia és a nacionalizmus, pontosabban a *nacionalizmusok* kérdései között áll fenn, mivel ez utóbbiak igencsak eltérnek egymástól. Ez azonban óhatatlanul a negyedik aspektushoz vezet, amelyet stratégiainak fogok nevezni, mivel ezeket a kérdéseket sohasem lehet elvontan, helyen és időn kívül feltenni, sőt úgy sem, hogy megelégszünk egy általános történeti perspektívával: ezek a kérdések minden konjunktúrában másként merülnek fel, következésképpen arra köteleznek, hogy egy bizonyos konjunktúra „alatt” gondolkodjunk, egy jól meghatározható pillanatban, ahogy azt mesterem, Louis Althusser mondta.

Bevezetéképpen, és azért is, mert téziseit fölöttébb hasznosaknak tartom, szeretnék felidézni néhány véleményt, amelyet ebben a vitában éppen Jannisz Sztavrakakis képvisel:

1. A „populizmus” mellett és ellen zajló vita élesedik, és alkalmat szolgáltat egy militáns „ellenpopulizmus” számára, hiszen manapság egymással gyökeresen ellentétes álláspontok léteznek arra vonatkozóan, miként lehetne megoldani az európai válságot, amely maga is egy világszintű pénzügyi válság részét képezi.

2. A „nép” mint jelölő és mint politikai erő váratlanul „visszatérőben” van a politikai porondra, és ezt senki sem kerülheti meg, még azok sem, akik – neoliberális perspektívában – éppen egy, a népszuverenitás eszméjének az elfojtásán alapuló „posztdemokratikus” rezsim létrehozásán munkálkodnak. Ebből adódik, hogy az uralkodó oligarchiák, amelyek arra töreksenek, hogy mindennemű aktív állampolgárságot semlegesítsenek a fogyasztói gazdaság, az állam és a magánérdekek közötti alkukon alapuló politika javára, „populistának” minősítenek minden arra irányuló kísérletet, amely a politikai mezőt újra konfliktussal, és ezáltal demokráciával kívánja feltölteni.

3. Az utóbbi évtizedekben Európán kívül, különösen Latin-Amerikában annak lehettünk tanúi, hogy a „radikális populizmus” különböző formái ütötték fel a fejüket. Ezek a *tömeg képviselőinek* problémáját helyezték előtérbe, azaz a többséget alkotó szegények vagy a „kirekesztettek” képviselőjét. Úgy tűnik, az európai elitek valami hasonlótól tartanak, és mindent megtesznek annak érdekében, hogy „démonizálják” a

populizmust, különösen azért, hogy demarkációs vonalat húznak egyfelől a „demagóg szenvedély”, másfelől pedig a gazdasági „racionalitás” vagy „felelősség”, azaz az extrémizmus és a reformizmus között, illetve hogy egyenlőségjelet tesznek az ortodox megszorító intézkedésekkel (sőt az európai konstrukcióval mint olyannal) szembeni kifogások baloldaltól és jobboldaltól jövő formái közé.

4. Ahogy a jóhiszemű szociáldemokraták, mint Jürgen Habermas, hangsúlyozzák, a politikai elitek drámai módon elvesztették a kapcsolatot a néppel. Olyan „kormányzást” kívánnak bevezetni, amelyből minden igazi populizmust, minden *alternatív*, óhatatlanul konfliktuális gondolatot kizárnak. Ezt a konszenzust zavarták meg az egyenlőségre és az igazságosságra vonatkozó népi követelések, amelyek a válság kezdete óta Európában (és másutt) újra felütötték a fejüket – leggyakrabban a hagyományos baloldali struktúrákon kívül. Változatosságukban, sőt heterogenitásukban „a népi-demokratikus pólushoz, a reformokat és társadalmi változást hordozó demokratikus populizmushoz” kapcsolódó reményeket testesítik meg. Mindazonáltal ez a remény csak azzal a feltétellel valósulhat meg, ha nem tévelyedik el a szélsőjobboldali „populizmus” irányába, amely valójában csupán arra törekszik, hogy egyik elitet a másikra, illetve egyik korrupciót a másikra cserélje.

Úgy vélem, ezek a javaslatok kiválóak, és legtöbbjükhez csatlakozom is. A vita kedvéért azonban, no meg elvből is, kísérletet teszek arra, hogy kissé bonyolítsam őket. Amint előrevetítettem, úgy vélem, elméleti szinten a vita mindennek előtt arra vonatkozik, milyen módon artikulálható a populizmus, a nacionalizmus és a demokrácia hármasa. Ez az artikuláció korántsem egyszerű vagy rögzített, és úgy gondolom, hogy jelen pillanatban érkezett el arra, a „népszuverenitás” fogalmát különös módon érintő, végletes feszültségi pontra, amelyről Serge Halimi francia újságíró (a *Monde diplomatique* főszerkesztője) nemrég azt írta, hogy jelen pillanatban annak a küzdelemnek a középpontjává vált, amely „összefoglalja az összes többi küzdelmet”. Hogy milyen értelemben? Ez itt a kérdés veleje.

A feszültség valamiféleképpen mindig is létezett, beíródik a modern politikai rendszerek legbelsejébe, mivel a „nép” fogalma – amint már az etimológiája is mutatja – több jelentésben is használatos. Az a szó, amelyet az alkotmányos használatban a modern görög is megőrzött, a *laosz*, amelyből a „populizmus” (*laikizmos*) főnév is származik, csupán *egyike* azoknak a szavaknak, amelyek a hagyományos politikai nyelvben a „nép” gondolatát jelölik vagy felidéznek (egy francia számára amúgy elég mókás, hogy jelenleg a „laicitással” majdnem azonos csengésű szó egyike a populizmus visszatérő kérdéseinek Franciaországban...). Legalább három másik, egymással úgyszólván versengő szó is létezik: először is az *ethnosz* (a történeti nép mint közös kultúra, sőt genealógiai leszármazás, tehát

lényegében a nemzet vagy a nacionalizmus), továbbá a *démosz* (mondjuk a polgárok közössége, amely arra hivatott, hogy az alkotmányozó hatalmat gyakorolja), végül a *pléthosz* (amelyet a latin nyelvek tömegnek, sokaságnak vagy plebsznek fordítanak). A többé-kevésbé demokratikus rendszerek, amelyeket a történelemből ismerünk, csupán azáltal jöhetnek létre, hogy a *hatalom átruházása* vagy – ahogy a filozófus Hobbes mondta – a kormányzók „felhatalmazása” értelmében szervezik meg a képviselőket, ami kizárja vagy a lehető leginkább háttérbe szorítja a tömeget, a *pléthosz* közvetlen beavatkozását a politikai mezőbe. Csakhogy ezt nem mindig sikerül, vagy csupán többé-kevésbé radikális módon sikerül elérnie: ezért vannak a szó tág értelmében vett *lázasok*, amelyek akár választási eljárásokon keresztül is végbemehetnek, feltéve, hogy tömegmozgalmak alapozzák meg, amelyekre kiváló példát szolgáltatnak a XX. századi Európában a „népi frontok”. Úgy tűnik, ezt éleszti újra manapság a Sziriza körül kialakult demokratikus mozgósítás, és annak egy „közjóléti” programmal történő hatalomra kerülése. A népszuverenitás tehát többé vagy kevésbé formális.

A kérdés másrészt úgy tevődik fel, hogy a népszuverenitás vajon összemosható-e a „nemzeti” szuverenitással? Itt most nem zárhatjuk rövidre a tényt, hogy legkevesebb két évszázadon keresztül éppen a nemzetállamok keretei között vetődött fel a kérdés, hogy hogyan alakul a nép jogalkotó hatalma (*pouvoir constituant*), és az állam, az intézmények jogfenntartó hatalma (*pouvoir constitué*) közötti viszony, illetőleg a kettejük közötti helyettesítési viszony. Ezért van az, hogy a nemzeti egység, sőt az etnikus identitás gondolata nagyszerű eszköz arra, hogy kárpótolja a demokratikus deficiteket, különösen a *pléthosz*, a tömeg elégtelen politikai képviselőt és részvételét a politikai életben és a hatalomgyakorlásban. Azonban azt is el kell mondani, hogy vannak olyan történelmi körülmények (például a külföldi megszállással szembeni ellenállás vagy a nemzeti függetlenség kivívásának pillanatai, különösképpen az antiimperialista harcok), amelyekben a demokratikus térhódítás szükségképpen a nemzeti önérvényesítésen keresztül megy végbe, vagy amelyekben éppen a nemzeti önérvényesítésen belül fejlődhet ki a politikai élet fogalmi közötti konfliktus, amelyek nem egyformán demokratikusak. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, és ez lesz a jelen előadás egyik visszatérő állítása, amelyet nem győzök hangsúlyozni, hogy a *nacionalizmus és a demokrácia közötti ellentmondással teli feszültség képezi a népszuverenitás politikai problémájának lényegét, amit többé-kevésbé fed a populizmus fogalma*, és amely állandó mozgásban van.

Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy a probléma leírásának ez a módja még mindig túlságosan időtlen, jobban mondván olyan intézményes és kulturális struktúrákra utal, amelyek nem pontosan esnek egybe

a maiakkal. A nemzeti szuverenitás gondolata attól fogva vált részben fiktívvé (még a „legerősebb” államok számára is), amikor minden állam függővé vált a pénzügyi piacokra jellemző globális „kvázi-szuverenitástól”. Nem azért beszélek *kvázi-szuverenitás*ról, mintha úgy vélném, hogy gyenge lenne (épp ellenkezőleg, rendkívül erős), hanem azért, mert azt szeretném kifejezni, hogy nem úgy szerveződik, mint a hatalom központjaként vagy monopóliumaként megjelenő állam. Így hát, amikor felmerül az alapvető demokratikus kérdés, hogy egy adott területen élő polgárok lehető legnagyobb tömege miként ellenőrizheti a lehető leginkább, és miként válhat képessé kollektív módon dönteni a saját sorsáról, miközben ellenőrzi a hatalmat, amelynek alá van vetve, kénytelenek vagyunk azt felelni, hogy a válasz nagy részének semmi köze sincs többé a nemzeti szuverenitás kinyilvánításához. A válasz esetleg valamely „transznacionális” szuverenitásra utalhatna, feltéve, ha tudnánk, hogy az micsoda... Ezzel elérkeztünk azokhoz a nehézségekhez, amelyekkel manapság a demokráciának mint intézménynek és politikai ideálnak szembe kell néznie, mert azt tudjuk (vagy tudni véljük), miként fejeződik ki a népszuverenitás a nemzeti keretek között (választásokban vagy esetleg lázadó mozgalmakban), azt azonban nem tudjuk vagy egyelőre nem látjuk tisztán, miként fejeződhetne ki a nemzetek feletti vagy nemzetek utáni keretek között. Addig legalábbis nem, amíg a kollektív demokratikus mozgalmak meg nem szerveződnek ezen a szinten is, és fokozatosan nem teszik valósággá és nem látják el tartalommal a nemzetállam állampolgári közösségénél szélesebb *démosz* gondolatát. Innen származik a – jobb- vagy baloldali „populisták” jó részét kietevő – „szuverenisták” érvelésének ereje, amikor azzal érvelnek, hogy a neoliberalizmussal szemben nem lehetséges demokratikus ellenállás európai szinten, mivel nem létezik európai *démosz*. Csakhogy ez az érvelés a visszájára fordul: a szuverenizmus gyengesége abból is adódik, hogy nemzeti szinten egyre kevésbé lehetünk hatással a valós hatalmakra és erőviszonyokra, már ha nem ringatjuk magunkat az állam és a jog mindenhatóságának ábrándjában.

Éppen ezért annyira kényes az európai demokrácia kérdése: Európa olyan szint lehet (és népeinek érdekében kellene is lennie), ahol kialakul egy jelentősebb népi hatalom, amely a világ nagy részén nagyobb nyomást tud gyakorolni a kapitalista felhalmozás folyamataira és a pénzügyi piacok uralmának irányítására (legalább úgy, hogy előírásoknak és szabályozásnak veti alá azokat). Másrészt pedig, ha Európa nem a demokratikus invenciónak a globalizáció kihívásaihoz mérhető kollektív kerete, ha csupán a globális kapitalista „kormányzás” („*gouvernance*”) hajtószíjaként működik (márpedig ma ez a helyzet, a nyugat és a kelet közötti „fal” leomlása idején, az 1990-ben meghozott döntés után, amelyet a 2008-as válság még hangsúlyosabbá tett), akkor csupán a népi

képviselőt gyorsuló bomlásáról lehet szó az egész kontinensen és a hatalom minden szintjén, beleértve magának a nemzetállamnak a szintjét is. A dolog lényegét tekintve úgy vélem, a populizmusról és különböző változatairól zajló jelenlegi vita tétje a következő: a kérdés nem csupán abban áll, vajon a populisták diskurzusok jól kifejezik-e a „hatalmat a népnek” demokratikus igényét azokkal a különböző struktúrákkal szemben, amelyek megfosztják a népet a hatalomtól, hanem abban, lehetővé teszi-e, hogy jól megértsük a hatalom helyeinek elmozdulását, illetve a polgári közösség, a nemzet és a demokrácia közötti új, a világ jelenlegi állása által megkövetelt artikulációt, amelyet a válság teljes egészében felszínre hoz. Nos, úgy vélem, ezekre a kérdésekre éppen azért nem adhatunk egyszerű választ, mert egyik vagy másik szinten kikristályosodó vagy ki nem kristályosodó konjunkturális elemek és erőviszonyok is vannak, nem csupán strukturális vagy intézményes tényezők.

Ez pedig a két következő ponthoz vezet, amelyeket hangsúlyozni szeretnék, és a következő sorrendben tárgyalok: előbb a különböző „populizmusok” közötti különbségek kérdését, ezt követően pedig az Európa jelenkori uralkodó hatalmainak természetére és esetleges belső ellentmondásaira vonatkozó kérdést.

A populizmusok közötti különbségekkel kezdeném. Úgy vélem, Jannisznak teljes mértékben igaza van abban, hogy igyekszik kimutatni, amikor a „populizmus” kifejezésben egy kalap alá veszik a jobboldali vagy szélsőjobboldali és a baloldali vagy szélsőbaloldali mozgalmakat (különösen azáltal, hogy az extrémizmus kategóriájához folyamodnak), azt kívánják elérni, hogy félelmet keltsenek az átlagos polgárban, aki fél bárminemű viszontagságtól, alapul véve Margaret Thatcher hírhedt tételét, amelyet manapság az Európai Unió kormányzatai és intézményei folyton szajkóznak („There is No Alternative”). Ez pusztán intellektuális szemfényvesztés, és annak az eszköze, hogy megbénítsák a demokratikus kezdeményezést, amely mindig a reális alternatívák kidomborításán és nyilvános vitáján alapul. Nincs egyetlen vagy egy irányba tartó populizmus, mivel a jobboldal és a baloldal célkitűzései nem azonosak, egymással szembenálló érdekeknek és egymástól radikálisan különböző jövőképeknek felelnek meg, következésképpen nem is kapcsolódhatnak össze. Végző soron különböző neveket kellene adni nekik, a kérdés pedig az, hogy a jelenkori Európában melyik oldal az, amelyik a „populizmusra” hivatkozhatna. Ez a ködösítés a nyomásgyakorlás és a megfélemlítés igen hatékony eszköze azokkal a demokratikus mozgalmakkal szemben, amelyek meghaladják a parlamentáris intézmények megkövült kereteit, vagy amelyek rámutatnak ezek korrumpált jellegére, esetleg úgy kívánják átalakítani őket, hogy hatékonyabb népi részvételt visznek be. Ezek a mozgalmak természetesen azt testesítik meg, amitől a politikai-gazdasági

hatalmak a leginkább rettegnek. Mindamellett azonban, hogy egyet-érték ennek az ideológiai amalgámnak a kritikájával, amelyet az Európai Unió politológusainak és intézményeinek – Jannis szavaival élve – „antipopulizmusa” kreál nap mint nap, egy kiegészítést és egy pontosítást kívánok hozzáfűzni, amelyek véleményem szerint nem feleslegesek.

A kiegészítés, amit szeretnék hozzátenni, az a gondolat, hogy azért is elégtelen és félrevezető a jobboldal és a baloldal között ingázó „extrémizmusról” beszélni, mert valójában létezik egy igen erőteljes „centrista populizmus” is: abban az értelemben „populizmus”, hogy felidézi a közvéleménynek a hatalmi struktúrák által történő manipulációját egy képzeletbeli „ellenség” ellen, ami arra szolgál, hogy megakadályozza az állampolgárokat abban, hogy tájékozódjanak, és feltárják, hol is lehetnek a saját érdekeik. A „centrum” kifejezést egyszerre két értelemben is használom: mint politikai „centrumot” a szélsőségekhez képest, és mint uralkodó „hatalmi központot”.

Jelen pillanatban a centrista populista diskurzus (amely természetesen magába foglalja, tendenciózusan hegemonikus módon, a jobboldali populizmusokat is) legfontosabb formája az a diskurzus, amelyik elmagyarázza, hogy amennyiben megengednénk Görögország számára adósságának újracsoportosítását, vagy akár elfogadnánk, hogy a görögök maguk határozzák meg azokat a feltételeket, amelyek között az adósságot új szakaszokban lehetne törleszteni, akkor a többi európai népet egyfajta kiegészítő adóval sújtanánk azokért az „anarchikus” kiadásokért, amelyekért nem ők a felelősek. Rengeteg komoly közgazdász és újságíró kimutatta – különösen Németországban –, hogy ez az állítás nem állja meg a helyét, különösen pedig azzal nem számol, hogy a görög adósság azért tarthatatlan, mert a bankok túlzott mértékben kizsákmányolták az országot, kihasználva vezetőinek korrupsztását, illetve azért sem, mert a rákényszerített megszorító intézkedések romba fogják dönteni az országot; végül és főként azért sem, mert ilyen módon az újracsoportosítás *hatásai* lényegében attól függenének, hogy miként részesítik vagy nem részesítik előnyben a bankrendszer spekulációs igényeit. Ezt a populista érvet, amely jelenleg egész Európa szintjén működik, csak általában nem ezzel a kifejezéssel illetik, a „rossz adósok” *áldozatául esett adófizető érvének* fogom hívni. Mellesleg megjegyezhetjük azt is, hogy ezt az érvet jelentősen erősítette az is, hogy az európai közhatóságok, közöttük az Európai Központi Bank, visszavásárolták a bankoktól a görög államkincstárral szembeni követeléseik jelentős részét. A közvélemény számára így el lehet magyarázni, hogy a kockázatokat nem magánszervezetek vállalták, hanem maga az „európai nép”. Ez az érv igen könnyedén összekapcsolódik egy másik, látszólag demokratikus, ezért igencsak hatásos érvvel, amely szerint Görögország semmilyen legitimitással nem rendelkezik

ahhoz, hogy parlamenti választásai eredményét rákényszerítse a kontinens többi részére, amelyet törvényesen megválasztott kormányok és az általuk ellenőrzött testületek képviselnek. Ez nyilvánvalóan azt feltételezi, hogy európai szinten *ténylegesen sor került volna egy demokratikus vitára*, amely egyszerre szól a válság okairól, hatásairól és leküzdésének eszközeiről, ami persze egyáltalán nem történt meg. Mivel a végrehajtott hatalom technokrata diktátumainak uralma alatt élünk. Végül pedig, ez az érv felfed egy óriási „nyílt titkot”: az *adózás és újraelosztás kérdését Európában*. Ez voltaképpen egy alapvető demokratikus tét. Csakhogy miközben a görög kormánnyal jelenleg „tárgyaló” európai testületek, az adócsalás és bizonyos társadalmi kategóriák privilégiumai ellen harcolva, az adórendszer reformját követelik, ami akár igazolható is, „elfelejtik” vagy úgy tesznek, mintha elfelejtenék, hogy *egész Európában hatalmas problémát jelent az adócsalás, az adóelkerülés és az adózási egyenlőtlenség*, amelyhez viszont nem kívánnak hozzányúlni. Sőt, igazából még csak meg sem nevezik a problémát, mert túl sok kapitalista és nemzeti érdek forog kockán. Márpedig ez mennyiségileg jóval súlyosabb terhet és „bevételkiesést” ró az európai adófizetőre, mint a görög adósság esetleges újracsoportosítása... Ez ékes példája annak, amit *centrista populizmus*nak nevezek (ahogy a biztonság és a bevándorlás-ellenes rasszizmus kérdéseivel kapcsolatban is létezik egy „centrista extrémizmus”, Ulrich Bielefeld kifejezésével élve). A populizmus mint heterogén jelölő kérdése tehát egyáltalán nem merül ki a szélsőbal vagy a szélsőjobb kérdésében.

Úgyhogy rátérek arra is, ami szerintem egy szükséges *pontosítás* ahhoz képest, amit Jannisz állít. Kétségkívül azért szentelek kiemelt figyelmet ennek a vonatkozásnak, mert francia vagyok, azaz abból az országból érkezem, ahol a Nemzeti Front, azaz a jobboldali, sőt a szélsőjobboldali „populizmus”, és korántsem a baloldali „populizmus” a felívelő politikai erő. Mint sokan mások, Jannisz is hajlamos felidézni azt a lehetőséget, hogy bizonyos rétegek, sőt egész néptömegek, mintegy „eltévelyedve” vagy „eltávolodva” a saját érdekeiktől, azaz végső soron „hamis populizmusból” elkezdenek a szélsőjobbra szavazni. Attól tartok, a probléma ennél jóval súlyosabb. Ez az eltévelyedés, már ha egyáltalán lehet erről szó, a demokrácia és tehát a politika mint olyan jelenlegi válságának legsúlyosabb és legaggasztóbb tünetei közé tartozik. Természetesen ennek vannak sajátos okai is: a francia változatban ez a radikális baloldal krónikus képtelensége arra, hogy meghaladja a megosztottságait és akarategyenge ideológiai diskurzusait, és a francia szociáldemokráciának a harcos neoliberalizmushoz való csatlakozása Hollande elnök hatalomra jutását követően olyan demoralizáló, sőt nihilista hatást gyakorol, ami jelen pillanatban a francia „szocializmust” (a görög PASZOK-hoz hasonló) politikai hullává változtatja, amely a teljes politikai palettát megmérgezi.

A francia szociáldemokráciának a harcossá váló neoliberalizmushoz való helyi szintű csatlakozása azonban egy jóval szélesebb keretbe íródik be, amelyet – a német minta alapján – az európai jobb- és balközép pártok „nagykoalíciójának” nevezhetünk. Európában ez a „nagykoalíció” uralja a képviselői intézményeket, egyúttal meg is bénítva azokat. És mindezek mögött kétségkívül a munka prekariátusának előretöréséhez kapcsolódó nagyon nehéz és nagyon súlyos szociológiai valóságok húzódnak meg, amelyek sajnos a munkásosztály jelentős részét mindinkább olyasmivé változtatják, amit Marx – a parasztságról szólva – „reakciós tömegnek” nevezett, mindenestre protekcionista és xenofób tömeggé. Nem arról van szó, hogy morálisan ítélkezzünk, hanem arról, hogy érzékeljünk egy jelenséget, amely egész Európában részét képezi a nacionalizmusok előretörése mögött meghúzódó „társadalmi realitásnak”, jóllehet nem merül ki ebben, és nem is alternatívák vagy ellenállás nélkül bontakozik ki. Ami ismét csak ugyanahhoz a gondolathoz vezet bennünket, hogy manapság egész Európa számára az a nagy tét, hogy milyen arányban keverednek a nemzetet védő elemek és a demokratizációs tervek az Európai Unió neoliberális intézkedéseivel szembeni ellenállásban, amelyek attól fogva váltak uralkodóvá és hivatalossá, hogy a „torzulásmentes” verseny elvét „arany szabállyá” tették (ami a maga módján ugyanolyan totalitárius dogma, mint egykor a Szovjetunióban és a szocialista államokban az állami tervezdélkodás).

El kell mondani, hogy ebből a szempontból a Sziriza hatalmas reményt és egész Európa szerte népszerűsítendő példát képviselt, és képvisel most is: nem állítom, hogy Görögországban ne lenne xenofóbia, hiszen tudjuk, hogy van, amit az is tanúsít, hogy épp napjainkban kezdődött el a per az Arany Hajnal néhány vezetője ellen. Ám mégiscsak nagyon szembetűnő, hogy a görög kormány a *nemzet védelmének* vonalán küzd a humanitárius válság és közvagyonának elárverezése ellen, meghozza anélkül, hogy Európa-ellenes nacionalizmusba (*nationalisme anti-européen*) vagy idegenellenes xenofóbiába (*xénophobie anti-étrangers*) süppedne. Egyébként megjegyzem, hogy az Európai Bizottság ezen a téren rendkívül képmutató: egyrészt megtagadja a görögöktől, hogy nemzetgazdaságuk rendbetételében a saját politikájukat követhessék, másrészt azért könyörög nekik, segítsék Európát, hogy szembeszállhasson a menekültek számának növekedése és a Mediterráneumra nehezedő migrációs nyomás által okozott kritikus helyzettel...

Csak hogy az arra a kérdésre adandó válasz, hogy hol találhatóak az ellenállás és a demokratikus újjáépítés lehetőségei Európában, illetve hogy a „populizmus” fogalma lehetővé teszi-e ezek megfelelő megértését, javarészt nyilvánvalóan attól függ, miként elemezzük a mai Európa *hatalmi struktúráit és erőviszonyait*, illetve azoknak a demokratizációs

folyamatoknak a természetét, amelyeket a jelenlegi átalakulásokkal kellene szembeállítani. Úgy vélem, itt tulajdonképpen új terminológiára van szükség, még akkor is, ha – a figyelem felkeltése és a gondolkodás kiprovokálása érdekében – arra kényszerülünk, hogy a „populizmus” kategóriájával éljünk, és azok ellen fordítsuk, akik mumust kreáltak belőle (akiket Jannisz harcos „antipopulistáknak” nevez). Ebben az értelemben mondtam néhány éve, hogy szükségünk van egy „európai populizmusra” vagy egy „európai léptékű populizmusra”. Nem vonom ugyan vissza ezt az állítást, ám úgy vélem, immár nem elegendő. Sőt, akár megtévesztő is lehet, lévén, hogy azok a folyamatok, amelyek Európában és a világon leépítik a demokráciát, bonyolultabbak annál az elképzelésnél, amely szerint a pénzügyi vagy értelmiségi „elit” vagy „oligarchia” monopolizálja a hatalmat, és lévén, hogy jóval több és változatosabb harcvonal létezik, mint amit a népnek a politika színterére való pusztán „visszatéréseként” foghatunk fel, a szó régi értelmében véve. Arról van szó, hogy a jelenlegi válságon keresztül újra kell alkotni a *politikait* (*le politique*): nem olyanná, amilyen korábban volt, és nem ott, ahol korábban volt, hanem új színtéren és új formákban. Éppen ezért a korábbi állítást olyan kifejezéssel fogom kiegészíteni, mint a *demokratikus invenció* (a megfogalmazás, mint tudjuk, Claude Lefort-nak egy 1981-es könyvéből származik,² amelyet különösen a „létező” szocializmus diktatúráival szembeni ellenállás váltott ki, de amely jól alkalmazható a részvételért és a képviselőknek a lakosság által történő tényleges ellenőrzéséért küzdő jelenkori mozgalmak egy részére is, ahogy azt például Spanyolországban a *Podemos* is követeli, szoros kapcsolatban az állam és a politikai osztály strukturális korrupciója elleni harccal). Illetve olyan további kifejezésekkel fogom kiegészíteni, mint az *európai állampolgárság kifejlesztése*, nem a közös útlevelel vagy csupán az európai parlamenti választásokon való részvétel értelmében, amelyeknek gyakorlatilag nincs valós hatásuk a hatalomra, hanem egy valódi, határokon átívelő, az intézményi reformért és a társadalmi átalakításért küzdő mozgalmakon alapuló mozgósítás értelmében. Ezek a mozgalmak egyáltalán nincsenek híján a célkitűzéseknek, kezdve a munkajogok védelmétől és egyenlősítéstől, amely a kontinens egészének munkavállalói közötti verseny korlátozását és a prekaritás elleni harcot szolgálja, egészen a környezetvédelmi célkitűzésekig, a Sziriza tapasztalatával való szolidaritáson keresztül, amely az új internacionalizmus egyféle minimális feltétele, amelyre manapság szükségünk van. Természetesen tudatában vagyok, hogy nem elegendő folyton azt ismételtetni: kellene, szükségünk van... Ennél egy

2 A szerző Claude Lefort *L'invention démocratique. Les limites de la domination totalitaire* (Fayard, Paris, 1981) c. kötetére utal (a ford.).

picit konkrétabbnak kell lenni, és ezen a ponton fontos jól megérteni, hogy milyen jellegű hatalmi struktúrával kormányoznak vagy uralnak ma bennünket, európai polgárokat.

Habermastól származik a megvilágító erejű kifejezés: „posztdemokratikus végrehajtói föderalizmus”. A magam részéről néhány éve, amikor a trojka helyzetbe került, és elkezdte gyakorolni pszeudo-szuverén vagy szuverenitás fölötti hatalmát, különösen amikor a görög és az olasz kormányokat a trojka utasítására lecserélték, a hagyományos marxizmustól kölcsönöztem egy kategóriát (amely egyébiránt maga is Bismarcktól vette), és azt állítottam: egy „felülről jövő forradalomnak” vagyunk a tanúi. Vagy, ha úgy tetszik, egy „megelőző ellenforradalom” tanúi vagyunk, amely lehetővé teszi az új politikai struktúrák helyzetbe kerülését annak érdekében, hogy biztosítsák a demokratikus erők semlegesítését. Paradox módon a technokrata „kormányzás” és a gazdasági racionalitás látszata mögött a depolitizáció vagy a *politika semlegesítésének* erői állnak, de ezek természetesen a politikacsinalás egy bizonyos módját is képviselik. És, igen érdekes módon, ezek a struktúrák többféle hatalmat ötvöznek: az Európai Központi Bank és a Nemzetközi Valutaalap hatalmát, tehát a pénzügyi globalizáció közvetlen enklávéját az európai kormányzáson belül, jóllehet nem szükségszerűen ugyanazokkal az érdekekkel rendelkezik mindegyikük; továbbá a vezető európai nemzetek, tehát lényegében Németország hatalmát, amelynek jelenlegi előjárói az exportőr nemzeti tőke érdekeit szolgálják, a többi ország tőkéjével versengve; végül a technokrácia, azaz a brüsszeli Bizottság sajátos hatalmát. Ebből nyilván azt gondolhatnánk, hogy ez az egész egyveleg egyetlen akaratnak és egyetlen érdeknek engedelmessé válik, mint ahogy a klasszikus marxista elképzelés szerint – amely egy bizonyos korszakban „ortodox” volt – az állam egy uralkodó osztály akaratának engedelmessé válik, vagy inkább lehetővé tette számára, hogy kialakuljon és öntudatra ébredjen. Ebből pedig a következő következtetést kellene levonni: romboljuk le ezt a struktúrát vagy egész egyszerűen lépünk ki belőle. Használjuk ki a válságot annak érdekében, hogy élhessünk „menekülési jogunkkal”, azzal kezdve, hogy élünk azzal a jogunkkal, hogy kilépünk a közös pénznem és felügyelőinek béklyójából. Nem állítom, hogy sohasem fogunk erre kényszerülni, azt viszont igen, hogy teljes mértékben tudatában kell lenni annak, hogy a következmények minden nép számára katasztrofálisak lehetnek, főként a jelenlegi válságban meggyengültek számára, ugyanakkor viszont egész Európa számára is, mivel a rombolás vagy a „kilépés” ebben az értelemben nem old meg *egyed sem* a fejlődés, a kölcsönös függőség és a szolidaritás, az államok és a globális pénzügyi piac közötti erőviszonyok szabályozásának a *problémái közül*, amelyektől manapság minden nemzet sorsa függ.

Ebből kifolyólag összetettebb módon kell elemezni azokat a lehetőségeket, amelyeket ez a hatalmi struktúra, az öt átható konfliktusok, illetve a demokratizáció és a politikai beavatkozás mégiscsak felkínálhat azért, hogy létrejöhessen egy valós, a tényleges erőviszonyokra tekintettel levő alternatíva, és az ne pusztán az elutasítás vagy a védelmi reakció kifejezése legyen. Úgy fogalmaznék (és kérem, higgyék el, ezt nem demagógiából, azaz csupán azért teszem, mert Athénban beszélek), hogy itt „Poulantzas tételét” kell alkalmazni, amely – mint emlékezhetnek rá – azt mondja ki, hogy az osztályharcok, a szociális harcok, akárcsak a demokratizáció és a demokrácia leépítése átkerülnek *magának az államnak a keretei közé*. Csakhogy ami érvényes a klasszikus polgári és imperialista nemzetállamra, amelyről még Poulantzas beszélt, az vajon *a fortiori* érvényes-e egy olyan bonyolult és ellentmondásos hatalmi struktúrára, mint ami a jelenlegi Európát jellemzi? Ez a marxisták, a posztmarxisták és az alternatív Európa aktivistái között zajló jelenlegi konfliktusok nagy kérdése. Ami még mindig válaszra vár... Úgy vélem, e válasznak a jelét láthatjuk abban is, ahogy az európai hatóságok kezelik a görögországi kormányváltás által felvetett problémát. Azonnal elismerem, hogy nem mindig láthatóak a bonyodalmak és a belső feszültségek, különösen azért, mert a „nagykoalíció” keretei között, amelyről fentebb beszéltem, különböző európai államok, köztük elsősorban Franciaország, felhagytak azzal, hogy érvényt szerezzenek az alternatív terveknek. Ám ha belegondolunk, úgy találjuk, hogy azok az okok, amelyek a trojkát hajthatatlanságra készítetik a Sziriza-kormánnyal folytatott tárgyalások során, és a jelenlegi holtponthoz vezetnek, *különböző szinteken* helyezkednek el, amelyek nem feltétlenül mutatnak egyetlen irányba.

Van egy nagyon szembeötlő szint, amely egy meglehetősen klasszikus osztályelemzésnek felel meg: a hegemónikus struktúra minden alkotóelemének közös akarata Európában arra vonatkozóan, hogy megakadályozzák a Sziriza példájának tovaterjedését, tehát az a *politikai* akarat, hogy gyökerestől kiirtsák a vadhajtsást. Ennek érdekében úgy kell eljárni, hogy a görög demokratikus kísérlet lehetőleg teljesen és a lehető leggyorsabban kudarcba fulladjon: vagy úgy, hogy a Sziriza-kormány megbukjon, vagy úgy, ami még ennél is jobb – ha szabad így mondanom –, hogy adja fel a célkitűzéseit, lehetőleg még azelőtt, hogy sor kerülne Európában más kényes választásokra, különös tekintettel a spanyol választásokra. Csakhogy a Sziriza megbuktatása elég magas kockázattal jár: nem csupán azzal, hogy népi mozgalmakat vált ki, aminek a jelenlegi európai keretek között elég romboló morális és politikai hatása lehet, hanem azzal is, hogy megrendíti magának a – különböző országok köz- és magánadósságait tömörítő – pénzügyi rendszernek a meglehetősen ingatag egyensúlyát. Schäuble úr környezetében hiába mondják, hogy megtettek

minden óvintézkedést annak érdekében, hogy a „Grexit” ne váltsion ki láncreakciót a bankok és a többi állam körében, a valóságban azonban ez egyáltalán nem tekinthető biztosnak.

És itt az Athén ellen szövetkező európai hatalmak jelenlegi politikájának egy másik meghatározó szintjét érintjük: ez a szint gazdasági jellegű, avagy inkább egy *gazdasági illúziót* fejez ki, a kockázatok elhárításának egyféle *mágikus* stratégiáját. Európa voltaképpen egyáltalán nem rendezte a banki spekulációt 2008 óta (még annyit sem tett, mint az Egyesült Államok), következésképpen még inkább ki van téve az újabb spekulációs buborékoknak és csődöknek, mint valaha, amint azt egyes közgazdászok állítják. De úgy véli, hogy ezt a kockázatot elkerülheti, ha a teher oroszlánrészét a görögökre hárítja, vagy esetleg, ha a görög költségvetéssel *kivezeti* a behajthatatlan követelések nagy részét. Ez egy rendkívül kockázatos számítás, és nem biztos, hogy mindenki a végsőig kitart mellette – úgy vélem, Varufakisznak igaza volt, amikor erre utalt magának az európai kapitalizmusnak a szemszögéből. Nagyon is valós tehát az a politikai számítás, amely úgy kíván „példát statuálni”, hogy a görögöket azért a vakmerőségért bünteti, amiért kollektíve kétségbe vonták azt, ahogyan az utóbbi öt évben bántak velük. Némileg azonban elvont, sőt paranoiás lenne mindezt kiragadni a kontextusból, és olyan párviadalként fogni fel, amely Dávid és Góliát, az európai tőke és a görög nép, a nemzetek fölötti technokrata struktúrák és a nemzeti szuverenitás vagy a népakarat között zajlik. Nyilván ahhoz, hogy az ilyen megfontolásoknak némi politikai érvényességük lehessen a jelenlegi konjunktúrában, arra van szükség, hogy életet leheljünk a demokratikus folyamatokba Európában, hadd ne mondjam, hogy feltámasszuk őket. Arra van tehát szükség, hogy az erők kikristályosodjanak, és egymást kölcsönösen támogassák. Arra van szükség, hogy a demokratikus invenció és az aktív állampolgárság átjárjon minden szintet: a társadalmi és az ideológiai konfliktus újjászületésétől kezdve (ezen a ponton egyetértek Jannisszal, aki a maga részéről sokat merít Laclau és Mouffe gondolataiból), egészen az európai népek közötti fokozottabb szolidaritás, azaz a nagyobb *jog- és hatalmi egyenlőség* iránti igényig, amely nélkül a nemzeti szuverenitásról való részleges lemondás, vagy – hogy pozitívan fogalmazzunk – a „megosztott szuverenítésra” való áttérés csupán szemfényvesztés maradna. Lévé, hogy pusztán csak elfedné az erősebb jogát, az európai régiók közötti egyenlőtlen fejlődést, sőt bizonyos régióknak a mások általi alattomos gyarmatosítását.

Az anyanyelve invenciók lehetőségeivel játszó Kalüpszó Nikoliadis javaslatát követve, ezt úgy is nevezhetnénk, hogy „demokrácia többes számban” vagy „démoi-kratia”, ám ez nyilván csak egy olyan probléma megnevezése, amelyre még nincs megoldás. Ismét csak ahhoz a kérdéshez

vezet bennünket, hogy a „nép” fogalmának nemzeti és szociális aspektusai között, ami a „populizmus” belső ellentmondásainak lényegét képezi, vagy ami valódi értelmet ad a témában zajló vitáknak, a mérleg melyik irányba fog billenni – anélkül, hogy bizonyosan elkerülhetőek lennének a többé-kevésbé erőszakos megrázkódtatások, amelyekre meg kell próbálnunk felkészülni.

Néhány újabb szövegben megkíséreltem az *interregnum* Gramscitól származó fogalmát Európa jelenlegi helyzetének és az általa kiváltott „patologikus” hatásoknak a jellemzésére használni. Mások, különösen Zygmunt Bauman, ugyancsak hivatkoztak a fogalomra. A nacionalizmusok gyors ütemű fejlődése ezeknek a patologikus hatásoknak a részét képezi, nem csupán azért, mert (talán még jó ideig, vagy mindörökre, hiszen, amint bizalmasan mondani szokás, a történelem „nem ismétli önmagát”) arra törekszik, hogy lerombolja az európai nemzetek szolidaritáson alapuló építményének még a lehetőségét is, amelyre pedig mindegyik népnek szüksége van ahhoz, hogy bizakodva léphessen be a jövőbe, hanem azért is, mert halálos fenyegetést jelent a demokratikus és a polgári képességre (amit az a tendencia is mutat, hogy a jobboldali szuverenizmusok túlsúlyba kerülnek a baloldali szuverenizmusokkal szemben). Ám nyilván nem veszek egy kalap alá minden nacionalizmust, sem úgy általában, sem a jelen pillanatban. Ismétlem, a jelentésük azoktól a körülményektől és vészhelyzetektől függ, amelyek a világon sehol sem azonosak. És főként úgy vélem, a nemzeti szuverenitás védelme nem mindenütt ugyanazokat az ideológiai és szociális tartalmakat vállalja fel: néhol az etnikai, vagy implicate faji képzeletre helyezi a hangsúlyt, másutt, ellenkezőleg, a szociális szolidaritás bizonyos alapértékeit helyezi előtérbe, és a kirekesztéssel szembeni ellenállást, amely a legtehetetlenebbeket sújtja a verseny és az erőforrásaik kifosztása révén. Éppen ezért ismétlem – még akkor is, ha teljes mértékben tudatában vagyok annak, hogy épp amikor most erről beszélgetünk, a görög kormány és az őt többségileg támogató görög nép rendkívül kényes helyzetben vannak, veszélyes, ám nem teljességgel reménytelen helyzetben – szóval ezért ismétlem, hogy a görög kormány politikája mindannyiunk, európai polgárok és egy *másik Európa* hívei számára alapvető reményt hordoz. Franciaként és európaiként tehát a következőket javaslom: tegyünk vita tárgyává minden stratégiát, minden erőviszonyt, minden alternatívát, de ne takarékoskodjunk a támogatással, mert mindnyájunk jövője múlik rajta. A mi jövőnk *nem* az, hogy megőrizzük a jelenlegi intézményrendszert és azt a hatalmi struktúrát, amely kisajátította, kihasználva azokat a történelmi körülményeket, amelyek a *démosz* legfontosabb részét képező *pléthosz* számára igencsak kedvezőtlenek voltak. Ám *az sem*, hogy felszámoljuk az egész európai projektet, akár a francia nemzet faji tisztaságához való

visszatérés tervezetének formájában, ahogy arról nálunk a Nemzeti Front ábrázol, akár abban a nyilvánvalóan jóval nemesebb és tiszteletre méltóbb, jóllehet szerintem elhibázott formában, amit a „szocializmus egyetlen országban” felújított stratégiája jelent, ahogy azt néhány ortodox marxista baloldali bajtársunk írásaiból vélem kiolvasni. Mindezt tisztázni kell, és a „populizmus” kategóriájának értelméről és használatáról folytatott vitának éppen ehhez kell hozzájárulnia. Egy másik Európa nélkül nem lehet vagy egyáltalán nem is lesz Európa, mivel a neoliberalizmus minden szolidaritást, minden közösségi tervet lerombol. És Európa nélkül nem lesznek többé nemzetek sem, vagy csupán olyan nemzetek lesznek, amelyek a piac rabszolgái. Csakhogy – és ezt addig kell ismételnünk, ameddig csak muszáj – ez azt feltételezi, hogy Európa többé ne lehessen a verseny pusztá eszköze. Tehát meg kell reformálni, „azon melegében”, magából a válságból kiindulva. Ez egyáltalán nem azt jelenti tehát, hogy le kell mondani a hajthatatlanságról és a vakmerőségről. Az antikapitalista „forradalom” nincs napirenden, de önmagában is „forradalmi” lesz minden olyan csapás, amely megálljt parancsol az európai színteret manapság uraló megszorítási politikának, lehetőséget kínálva az alternatívák érvényesítésére, és a támogatás határokön átívelő toborzására annak érdekében, hogy az alternatívák politikailag megvalósuljanak. Ahogy jómagam érteni vélem, az a szűk – igencsak szűk – ösvény, amelyen jelen pillanatban a Sziriza-kormány halad, ebbe az irányba visz, ebből kifolyólag azokkal tartok, akik védelmezik és bátorítják.

Fordította Bakcsi Botond

